

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Шульги Світлани Анатоліївни «Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-і роки XIX – середина ХХ століть)», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – Всеєвропейська історія.

Проблеми такого важливого та неоднозначного регіону, яким був і почасти залишається субрегіон ЦСЄ, особливо в їх історичній ретроспективі, привертають увагу не тільки науковців, фахівців-істориків, але й експертів та політичних діячів різних рангів. Вивчення регіону, який знаходиться на культурних та ментальних кордонах умовного Заходу та, використовуючи слова С.Хантінгтона, «Східного православ'я», є нагальною потребою для істориків сьогодення, які поступово звільнюються від стереотипів та упереджень марксизму. Саме тому вважаю представлену до захисту докторську дисертацію Світлани Анатоліївни Шульги роботою, яка вповні заповнює лакуну що існувала дотепер у вітчизняній історіографії і, мабуть, на обширах Східної Європи, відносно складної, цікавої й комплексно неопрацьованої теми важливих аспектів життєдіяльності чеської громади Західної Волині від самої появи чеських переселенців у регіоні і аж до рееміграції у 1947 р. до Чехословаччини.

На нашу думку, автором логічно й із методологічно вивірених позицій сформульовані об'єкт, предмет, мета дисертаційної роботи. Чітко визначені також хронологічні та територіальні межі дослідження.

Беззаперечною є новизна роботи С.А.Шульги, яка на багатоющому й досі маловідомому документальному матеріалі спромоглася з високою долею достовірності послідовно реконструювати етапи чеської імміграції на території Західної Волині. Причому на основі оригінальних архівних документів, свідоцтв сучасників, меморандумів чиновників різних рівнів та політичних експертів дослідниці вдалося глибоко проаналізувати й узагальнити особливості етносоціальної політики Російської імперії,

Польської держави та СРСР щодо меншин на прикладі чеської етногрупи. Авторка на сторінках роботи рельєфно відтворила з мозаїки доступних й досі недостатньо відомих джерел «колективний портрет чеської громади Волині». Тут варто додати, що С.А.Шульга фактично поставила кардинальне для усього регіону ЦСС питання – у різних історичних умовах і політичних ситуаціях – зрозуміти Іншого на культурно-ментальному, освітньому та господарському рівнях з останньої третини XIX ст. і до середини XX ст. Як доведено, чеська громада виявилася на висоті у збереженні власної ідентичності, внеску у господарсько-економічний розвій краю і, насамкінець, у готовності інтегруватися політично (наскільки це було можливо з точки зору чехів) у тодішні субрегіональні соціуми Росії та Польщі. І навпаки: влада останніх у переважній більшості випадків поводила себе утилітарно, домагаючись досягнення вузьких геополітичних цілей і зміцнення власних позицій, відтворювала практики асиміляції, небажання бачити й зрозуміти Іншого у всіх його особливостях, позитивах й суперечностях. А у чехів дійсно було чому повчитись і полякам, і українцям. Відзначу тут, що автор дає на багатьох сторінках праці з цього приводу аргументовану відповідь – саме карколомні події світових воєн і непорозуміння з владою у різних її проявах (а іноді це просто спричиняло ситуацію відчуження по лінії «влада-громада») посилювало у чехів «тяжіння до батьківщини» й згодом призвело до руху рееміграції 1947 року. Тобто, підкреслю, що це цілком новаторський підхід у сучасному контексті історико-культурологічних досліджень, у яких саме йдеться про проблематику «розуміння» й «діалогу» з Іншим у критичних й особливих соціальних ситуаціях. Думаю, що цю тезу інноваційності слід було особливо підкреслити, коли автор писав про новизну даної роботи. Що ж до розуміння Іншого й інтегрування «чужого», «інакшого» ментально-культурного досвіду у власну культуру зауважу, що, мабуть, у українців це відбувалося у більшості позитивно, зі знаком плюс.

Наведу тут один яскравий приклад, який підтверджує цю думку. Чехом і звісно також українцем був видатний наш письменник Василь Земляк

(В'ячеслав Сидорович Вацік). Ще у 1968 р., генетично споріднений із чехами, він написав статтю «Мудрість чехів», де зазначив, що навіть за найнебезпечніших життєвих обставин народ цей умів зберігати присутність духу й мудрість, щоб «пройти крізь тисячоліття і вистояти проти багатьох імперій, починаючи з Римської, зберегти при цьому свою національну самобутність і неповторність». І ось замітка у нотатках письменника: «Я люблю Україну, вважаю себе споконвічним українцем, але ніколи не забиваю про чехів і, коли приїжджаю в рідне село, то почуваюся правовірним чехом».

Принагідно зауважу, щодо рецепції Іншого у контексті суспільно-політичного розвитку Західної Волині С.А.Шульга звертається у продуманому II, теоретико-методологічному, розділі дисертації, де йдеться зокрема про формування цілісного уявлення про волинських чехів як етносоціокультурний феномен, а також про «взаємодію між його окремими елементами (індивідами) та з навколоишнім зовнішнім світом (соціумом, природнім середовищем)».

Із зацікавленням був прочитаний III розділ докторської дисертації, де автор подає у логічній послідовності причини та фактори еміграції чехів з території Богемії та Моравії у тодішню Волинську губернію Російської імперії. При цьому тут детально проаналізовані важливі аспекти формування території компактного їх проживання, а також особливості політиків російських урядів стосовно чеських переселенців. Вповні можна погодитися з тезою, що, незважаючи на зростаочу пропаганду пансловізму, як би ми сьогодні висловилися, автор справедливо підкреслює: для більшості чеських переселенців панславістські мотиви не були настільки важливими у процесі еміграції на терени Російської імперії. Частіше їх спонукав економічний мотив, про який пише автор: «За свою халупу на батьківщині – господарство на Волині». Якщо вести мову про владу, то тут на перший план виходить політико-державний мотив – створити із чеських іммігрантів, чеського кола на Волині певну альтернативу польським католицьким впливам. Надавши, начебто, чехам свободу віросповідання, уряд починає втілювати в життя ідею

про організацію чеської церкви в Росії, яка б виконувала функцію “бактерії” у тілі католицизму.

Дійсно, як кажуть, сухі цифри, наведені у дисертації, говорять самі за себе. У 1868-1870 рр. чехи оселилися у 15 колоніях, придбавши 17,5 тис. десятин землі. До суто економічної мотивації додавався іще один важливий аспект – небажання чехів служити у цісарському війську. Важливим для переселенців виявився й релігійний чинник, якому С.А. Шульга приділила достатньо уваги, прослідкувавши еволюцію «пошуків» представників чеського кола на Волині від «чесько-гуситських» приходів до поступового переходу значної частки переселенців й до підтримуваного владою асиміляційного проекту, пов’язаного із прийняттям значною часткою чехів православ’я. Насправді, місцева влада мало цікавилася реальним життям чеських мешканців краю. Складалася дивна ситуація, коли адміністрація та поліція майже нічого не знали про духовне й громадське життя близько двадцяти тисяч мешканців Волинської губернії. Їм навіть не було точно відомо, скільки чехів проживало на Волині. Курйозний випадок стався у с. Глинськ Рівненського повіту. Становий пристав, який прибув туди для розгляду доносу на священика, який «шанує якогось Я. Гуса», запитав: «де проживає чех Іван Гус».

Отже, найбільш дієвим агітаційним засобом виявилась постанова російського уряду 1892 р., яка дозволяла православним чехам купувати землі на Волині. Після неї почався масовий перехід чехів різних віросповідань у православну віру. Автор підкреслює, що саме початок 90-х років XIX ст. був позначений масовим прийняттям православ’я – за 5 років приєдналося більше ніж 10 тисяч осіб (с.118-119). І тут знов яскраво виявився економічний мотив.

Особливо цікавим, на наш погляд, є підрозділ роботи присвячений проблемі самоідентифікації чехів Західної Волині у добу Великої війни. Проблема полягала у тому, що військово-політична активність чехів і з ними словаків у Росії чітко розділялася на два періоди – до падіння самодержавства і після революції 1917 р., коли ЧНР як філії центрального її

проводу у Парижі, очолюваною Т.Г. Масариком і Е.Бенешем, було прийняте рішення виводу чехословацького війська через Владивосток у Францію. Це дійсно, як писав один американський журнал, був звитяжний похід «армії без країни». Причому автором дисертаційного дослідження доведено, що базовим ядром чехословацького руху у Росії були саме волинські чехи. Відзначено також, що війна стала каталізатором самоідентифікації чеського етносу. Варто було тут, на нашу думку, якимсь чином відобразити вплив відомих ідей чехословакизму на волинських чехів. Наскільки він був помітний? Все-таки йшлося не про створення по закінченні війни сuto Чеської держави, а демократичної Чехословацької Республіки. До того ж, мабуть, варто було показати, скажімо, не сприйняття чеської агітації у таборах військовополонених австрійцями, зокрема офіцерами цісарсько-королівської армії. Наведу один приклад деструктивного діалогу у таборі в Барнаулі між двома колишніми товаришами по службі Франтішком Прхалом, який у 1917 р. прибув туди у формі англійського майора та австрійським капітаном Кресом. Останній зголосився на зустріч з Прхалом і коли той почав: «Як славно, що ти те ж з нами...», то у відповідь почув: «Я – австрійський офіцер! Капітан! А ти, вибач, якої армії?... Проте, баста! Зрікайся, Франта, від запаморочних справ – тебе ж розстріляють! Зречись – я допоможу, якщо повернешся, усі тебе підтримаємо! Ти був справжнім другом, залишайся ним...» (В.Кресс. Моя первая жизнь.– Черновцы, 2008. – С.59). Тобто, лінія психологічних «розломів» проходила через серця колишніх друзів, розділяючи їх назавжди. У подальшому, мабуть, слід звернутися й до таких сюжетів.

Тут слід підкреслити, що логічно у даній роботі з добою Першої світової війни пов’язаний і період Другої світової. І хоча між ними значний відрізок часу – 30 років (деякими дослідниками ці дві війни оцінюються як 30-літня війна сучасності), але позиція чеського кола й військово-політичний рух чехів у карколомні 40-і не змінив свого геополітичного вектору і також виявився антинімецьким. Однак, можливо, й не бездумно прорадянським. І

як переконливо доводить автор на сторінках своєї праці, цей домішок гіркоти й непорозуміння у волинських чехів після «визвольного 1939 року» стосовно радянської влади був спричинений тим фактом, що для неї незалежні й господарчі чехи з яскравою виявленою національною свідомістю виявилися чужими. А деякі з них асоціювалися з «білочехами». Тому багатьох представників чеської громади було піддано репресіям як громадських активістів чи польських чиновників. Отже, славний шлях чеських вояків від Бузулука до Праги не був безхмарним і безпроблемним.

У підрозділах 5.2 і 5.3. автор всебічно й глибоко із зачлененням широкого документального матеріалу розглядає дві взаємно пов'язані теми – Угоду про оптакцію від 10 липня 1946 р. та питання рееміграції із Західної й Східної Волині й подальшої адаптації оптантів у Чехословацькій республіці. Відбулося також відповідне переселення 2841 української родини на землі України. Авторці вдалося показати усю складність й неоднозначність переселення, на яке накладалося тавро радянізації у Західній Волині. Підкреслено також у порівняльному аспекті, що методи розв'язання владою ЧСР проблем чеських переселенців з Волині значною мірою відрізнялися від методів сталінського режиму. При адаптації чеських оптантів, враховувався, до прикладу, бонітет залишених земель в Україні, переселенців забезпечували реманентом та відповідним житлом. Проводилася адаптаційна гуманітарна політика щодо дітей молоді й дорослого населення насамперед у царині освіти. Однак, зрозуміло, що і тут не вдалося уникнути негативних впливів «східного марксизму» після встановлення у повоєнній Чехословаччині сталіністського режиму на чолі з К.Готвальдом.

Декілька зауважень до важливого для розуміння заявленої у докторській дисертації проблематиці IV розділу, у якому проаналізовані зasadничі важливі аспекти політики урядів Республіки Польща у чеському питанні, а також суспільні виміри економічної та громадської діяльності чехів Західної Волині. У цьому розділі автор на конкретному історичному матеріалі доводить, що становище волинських чехів залежало від міждержавних

відносин Польщі та ЧСР. Проте, показана тактика співробітництва чеської громади з владою заради збереження національної самоідентифікації в умовах зростаючих асиміляційних тенденцій. Саме тому, як справедливо зазначає автор, реакцію на посилення асиміляції й стало створення політично активною часткою громади Чехословацького національного об'єднання, яке у багатьох випадках протистояло суто культурно-просвітницькому спрямуванню Чеської Матиці. Цікавими є сторінки дисертаційної праці, де висвітлений тодішній медійний супровід діяльності чеських організацій та життя всієї громади на Волині, зокрема у часописах «Краянська газета», «Голос Волині», «Чеська квітка».

В цілому хотів би підкреслити вдумливий, всебічний і глибокий підхід дисертантки до джерел – документальних та монографічних. Це сотні маловідомих документів з центральних архівів Чеської Республіки, а також матеріалів місцевих архівів, які серйозно корелюють наші уявлення про політику щодо соціуму волинських чехів у добу Російської імперії та міжвоєнної Польщі. Цінний для істориків матеріал відображає і масив документів з архівів України про переселення русинів зі Східної Словаччини та складнощі й драму адаптації оптантів у 1946-1947 рр. під орудою тодішньої сталінської адміністрації. Що ж до історіографічного доробку автора, вкажемо на її всеосяжність, влучність і доречність використання у тексті: від аналізу й введення у контент роботи зasadничих праць Ярослава Вацуліка – цього «Геродота волинських чехів» й до наукових розвідок вітчизняних, російських та польських дослідників.

Висновки даної робити мають серйозне методологічне підґрунтя, є комплексними і такими що розкривають авторську позицію з усіх представлених у докторській дисертациї розділів.

Матеріали автoreферату вповні відображають зміст дисертації, знайомлячи зацікавленого читача із її базовими положеннями та висновками.

Належною вважаю й наукову апробацію дисертаційної роботи С.А.Шульги, основні положення якої були представлені на 23 наукових

конференціях та семінарах. Серед публікацій особливо відзначимо наукову монографію, виконану на високому теоретико-методологічному рівні, оформлену згідно усіх сучасних вимог і яка є вагомим авторським внеском у національну історіографію.

Позитивно оцінюючи усі наукові здобутки автора викладені вище, зроблю й окремі зауваги та побажання, котрі однак не зменшують значення і наукову вагомість рецензованої докторської дисертації і мають швидше рекомендаційну спрямованість:

1. Значну увагу автором приділено ролі та значенню релігійного фактора, який виявився вагомим у політиці Російської імперії при оселенні чехів на Волині у другій половині XIX ст., проте його вплив, на нашу думку, недостатньо відслідковується на сторінках дисертації у наступні періоди імміграції.
2. Як видається, не виявлено чи були серед емігрантів із Чеських земель словаки, а також які стосунки фіксуються між чехами і словаками у добу розгортання чехословацького громадського руху в Росії в роки Великої війни. Як відомо, цей фактор набув особливої важості у 1918 р., коли розпадалася монархія Габсбургів та було утворено поміж інших держав у ЦСЄ Першу Чехословацьку республіку. Виняткового значення це питання набуло у 1946-1947 рр.– при укладанні угоди про рееміграцію, адже відбувалася оптація українського населення з території Східної Словаччини.
3. Оцінюючи політику польської влади стосовно волинських чехів, автор справедливо підкреслює, що головними у той час для офіційної Варшави та адміністрації Волинського воєводства були взаємини з українською більшістю краю і тому стосунки з іншими етногрупами, включаючи чехів, відходили на другий план (с.212). Варто було б, на нашу думку, детальніше проаналізувати ставлення української громадської думки до діяльності та усіх сторін життя волинських чехів у контексті польсько-українських протиріч. Тут

можна було використати тодішню українську пресу, зокрема політичну газету «Українська нива», що видавалася у сер. 30-х років у Луцьку і була продовженням однойменного варшавського (1926 – 1928) і луцького (1929) видань. Робота від цього тільки б виграла.

4. У моєму відгуку вже підкреслювалось, що автор спирається при написанні дисертації на солідну історіографічну базу. Зрозуміло, тут можна наводити ще десятки назв праць, пов'язаних із даною проблематикою. І все-таки, на нашу думку, шановній Світлані Анатоліївні, слід було використати наступні дві праці – кандидатську дисертацію Михайла Володимировича Ведернікова «Організований політичний рух чехів в Росії напередодні та у роки Першої світової війни», виконану у 2016 р. під керівництвом З.С. Ненашевої та збірку спогадів та документів Степана Крушка, який так і названий – «Optanty. Zbirnyk statej, spohadiv, dokumentiv a fotohrafij / Kruško, Stepan, Prjašiv 1997, 271 s.». У дисертації використано більш пізнє видання цього ж автора № 1025 у списку, яке однак значно поступається за обсягом – 77 сторінок. Тим більше, що Степан Крушко та його родина пережила усю трагедію переселення на Волинь і у сер. 60-х добилася реоптациї на Пряшівщину. Взагалі-то тема реоптациї заслуговує детальної наукової розробки і ще чекає неупереджених молодих дослідників.
5. Відзначаючи в цілому вивірений літературний стиль даної роботи, не можу не вказати на окремі описки допущені у тексті дисертації – сс. 156, 170, 184, 314.

Висновок: Дисертаційна робота Світлани Анатоліївни Шульги «Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-і роки XIX – середина ХХ століть)» виконана на високому науково-теоретичному рівні, що знайшло відображення в продуманих положеннях новизни і вивірених висновках. Дисертаційна робота відкриває науковий напрямок досліджень, пов'язаний з поглибленим вивченням складної проблематики адаптації

етнокультурних груп на geopolітичному порубіжжі у субрегіоні Центральної та Східної Європи у добу глобальних криз та соціальних трансформацій, які впливали на історичні долі держав та народів.

Отже, констатуємо, що дисертаційна праця С.А.Шульги «Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-і роки XIX – середина XX століть)» відповідає всім вимогам п. 11 та п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – Всесвітня історія.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

В. П. Фісанов

